

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

הגנה על הדמוקרטיה

הנס קלזן

תרגם והוסיף פתח דבר:
שופט בית המשפט העליון (בדימוס) יצחק אנגלרד

פתח דבר

יצחק אנגלרד*

המאמר על ההגנה על הדמוקרטיה פורסם על ידי הנס קלזן באפריל 1932, שעה ששימש פרופסור בפקולטה למשפטים באוניברסיטה של קלן (Köln) בגרמניה וזמן קצר לפני שמונה לדיקן הפקולטה. המאמר התפרסם בכתב העת של המפלגה ששמה היה "מפלגת המדינה הגרמנית"¹. בעת ההיא מפלגה זו הייתה ההמשך של "המפלגה הדמוקרטית הגרמנית" שנוסדה בשנת 1918, שינתה את שמה בשנת 1930,² ועם עליית הנאצים לשלטון בשנת 1933 התפרקה ונאסרה. בעניין מהות הדמוקרטיה, מאמרו של קלזן אינו מחדש הרבה ביחס לכתביו הקודמים, ובעיקר לנוכח ספרו "על מהותה וערכה של הדמוקרטיה", שמהדורתו השנייה והמורחבת הופיעה בשנת 1929.³ עם זאת, המאמר בניסוחו המיוחד והמרגש מרשים ביותר. קלזן צפה, על רקע ההתפתחויות הפוליטיות בגרמניה בעת ההיא, את חורבנה של רפובליקת ויימאר או מצד הקומוניסטים או מצד הנאצים. סמוך לאחר פרסום המאמר התקיימו בחירות לבית הנבחרים בפרוסיה ולפרלמנט הגרמני, ואלו הביאו לניצחונות מהותיים למפלגה הנציונל-סוציאליסטית ולאחר חודשים אחדים למינויו של היטלר לקנצלר.⁴ גישתו של קלזן היא בעיקרה פסימית. הוא מודע לכך שהניסיון שלו להגן על הדמוקרטיה ולהצילה מפני הדיקטטורה לא יצליח. הוא מצביע על כך שרוב העם פנה עורף לדמוקרטיה בהשפעת אידיאולוגיות פוליטיות אנטי-דמוקרטיות, המבוססות על ערכים מוחלטים מעמדיים או לאומניים המסכנים את חירות הפרט, שהיא מיסודה של הדמוקרטיה הליברלית. עם זאת, קלזן שולל במפורש את ההתנגדות בכוח לחורבן הדמוקרטיה המבוסס על החלטת רוב העם. נגד רעיון זה של ההעדפה של החלטת הרוב, המצדיקה כביכול את חורבן הדמוקרטיה על יסוד עקרונותיה העצמיים, קמו עוררין גם בקרב חסידיו של קלזן. אחת המסקנות, לאחר מלחמת העולם השנייה, היא החלת העיקרון של "דמוקרטיה מתגוננת", המאפשר למנוע בכוח את ההשתלטות של גורמים אנטי-דמוקרטיים על המדינה.⁵ יש שהצביעו על הקשר בין הנחתו של קלזן שאין ערכים מוחלטים, אלא יחסיים

* מאמר זה רואה אור בעברית באישור מכון הנס קלזן בווינה.

** אני מודה לגב' תמר שקד על עבודת העריכה הלשונית המצוינת של המאמר.

1 Hans Kelsen, *Verteidigung der Demokratie*, 2 BLÄTTER DER STAATSPARTEI 90 (1932)

2 בעקבות צירופה של מפלגה לאומנית לקראת הבחירות, שפרשה ממנה באותה השנה מייד אחר הבחירות.

3 הנס קלזן על מהותה וערכה של הדמוקרטיה (עורך ומתרגם יצחק אנגלרד, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2005).

4 על מאמרו של קלזן ורקעו הפוליטי ראו THOMAS OLECHOWSKI, HANS KELSEN – BIOGRAPHIE EINES RECHTSWISSENSCHAFTLERS 536-540 (Unter Mitarbeit von Jürgen Busch, Tamara Ehs, Miriam Gassner und Stefan Wedrac, 2. Auflage, Mohr Siebeck, 2021)

5 ראו Olechowski, שם, בעמ' 539, ה"ש 322. על רעיון זה במדינת ישראל ראו נעמי הימין-רייש "דמוקרטיה מתגוננת בישראל" פרלמנט 59 (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2 בספטמבר 2008).

בלבד, לבין מהותה של הדמוקרטיה, המבוססת על חירות הפרט. קשר זה מונע את חיסולה העצמי של הדמוקרטיה על ידי החלטת הרוב, משום שגם החלטה זו אינה בבחינת ערך מוחלט.⁶

חיו של קלזן הושפעו עמוקות מפגיעות הרסניות ביסודותיהן של דמוקרטיות, בהן תופעות של אנטישמיות וחתירה תחת עצמאותה של מערכת המשפט. במאמר מיוחד עמדתי על המסקנות שהסיק קלזן מאירועים היסטוריים ומניסיונו האישי בדבר השפעת המציאות הפוליטית על קיומה וגורלה של הדמוקרטיה, אשר לפי השקפתו צריכה להיות בעלת אופי ליברלי.⁷ הערתי בסוף המאמר את מה שניתן ללמוד מתובנותיו של קלזן על המגמות החקיקתיות העכשוויות במדינת ישראל. לדעתי, המגמות הפוליטיות האקטואליות במדינת ישראל מסכנות את קיומה בתור דמוקרטיה ליברלית.

6 Markus Vašek, *Relativität und Revisibilität. Zur Begrenzung der Mehrheitsregel in der Demokratietheorie Hans Kelsens*, 41 RECHTSTHEORIE 499 (2010); Horst Dreier, *Kelsens Demokratietheorie: Grundlegung, Strukturelemente, Probleme*, in HANS KELSSENS WEGE SOZIALPHILOSOPHISCHER FORSCHUNG 79, 100-102 (Robert Walter, Clemens Jabloner eds., Wien 1997)

7 יצחק אנגלרד "תובנות בנוגע למציאות הפוליטית-המשפטית במדינת ישראל בעקבות ביוגרפיה חדשה של הנס קלזן" משפטים על אתר כ (2023).

הגנה על הדמוקרטיה

הנס קלזן

I

כאשר בימים הקשים ביותר של המלחמה הגדולה המחשבות פנו לעבר העתיד כדי לשאת את ההווה הנורא, וכאשר ניסו לדמיין את העתיד המדיני כטוב יותר, הרי לא יכלו לתארו אז אחרת מאשר הגשמת הדמוקרטיה. וכאשר המלחמה הגדולה מצאה את סופה העצוב, הרוב המכריע של העם הגרמני היה תמים דעים כי הצורה של חייו המדיניים אינה יכולה להיות אחרת מאשר רפובליקה דמוקרטית. מצבת הזיכרון של הכרה זו היא החוקה של ויימאר.

כינו אותה החוקה החופשית ביותר שאי פעם עם כלשהו נתן לעצמו. והיא אכן החוקה הדמוקרטית ביותר בעולם. שום חוקה אינה מעניקה לעם זכויות כה רבות כמוה; אף לא חוקה אחת תואמת כמוה בכל תוכנה לעיקרון העומד בראשה, שכל סמכות נובעת מן העם. אם במקום כלשהו, אזי כאן אין זה שקר מה שניטשה שם בפיו של "האליל החדש", "הקרה מכל המפלצות": "אני, המדינה, העם". כי המדינה הגרמנית היא באמת העם הגרמני!

עם זאת, אין היום, קצת יותר מעשור לאחר המעשה ההיסטורי של ויימאר, שום חוקה בעולם שהיא כה זרה לעמה כמו חוקה זו, שום חוקה שחלק גדול כל כך של העם עומד מולה כה קר ואדיש, וחלק גדול עוד יותר בשנאה ובכוז כה גדולים. נראה כאילו הגרמני אינו אוהב עוד את החירות שהוא נתן לעצמו.

אבל גם אצל עמים אחרים האור שפעם הקריין בעוצמה כה גדולה מן הרעיון של החירות עומד להיכבות. האידיאל של הדמוקרטיה מחוויר, ובאופן החשוך של זמננו עולה כוכב חדש שאליו פונה תקוות ההמון, ביתר אמונה ככל שזוהרו זורח מעליה בצורה מדממת יותר: הדיקטטורה. בסימנה עומד המאבק המתנהל נגד הדמוקרטיה בעת ובעונה אחת בשתי חזיתות. מצד השמאל הקיצוני, התנועה הבולשביקית ההולכת ותופחת וקונה אחיזה במעגלים מתרחבים מחוגי העובדים; מצד הימין הקיצוני, הפשיזם, או כפי שהוא נקרא בגרמניה הנציונל-סוציאליזם, שמפלגתו צמחה באופן הסוער ביותר מכל ארגון פוליטי שהוא בגרמניה אי פעם, והמאחד כבר היום חלק גדול ביותר מהמעמד הבינוני. אם ניתן בעליל להכיר כמטרה של אחת משתי התנועות האנטי-דמוקרטיות את הדיקטטורה של הפרולטריון, על כל התוצאות הכלכליות-המדיניות והתרבותיות-המדיניות שבאות בעקבות דיקטטורה כזאת, מן הצד האחר - כאשר מדובר בפשיזם הגרמני - ניתן להבחין רק באידיאולוגיה: ערבוב משונה ומלא סתירות של לאומנות וסוציאליזם. את הדיקטטורה הממשית שיש להקים על יסודה, אפשר לתופסה בינתיים רק בתור צורה, ודומה כי על תוכנה אפילו למנהיגיה אין מושג ברור. ככל שהצורות של דיקטטורה זו מביטחות להיות אכזריות יותר, כך האינטרסים שלמענם היא מופעלת בסופו של דבר נשארים סתומים יותר. מי יזכה

בניצחון במאבק זה – תחילה או לאורך ימים – אין אנו יודעים. רק דבר אחד אנו יודעים: גם אם ניצחון זה ייפול בחלקו של הימין וגם אם הוא ייפול בחלקו של השמאל, דגלו יוקם על קברה של הדמוקרטיה.

למאבק זה של הקבוצות הפוליטיות, בהיותן הכוחות החברתיים הממשיים, מקביל גם המאבק של ההשקפות. בממלכת התיאוריה החברתית, שבחלקה הגדול היא אינה אלא תחום של אידיאולוגיה פוליטית, הדעה על ערך הדמוקרטיה השתנתה בעשור האחרון במהירות מפליאה מאוד. מספר התיאורטיקנים המסוגלים למצוא יתרונות כלשהם בצורת המדינה הזאת הולך ופוחת כל הזמן, ואפילו מספרם של מי שמשתדלים לתפוס את מהותה בהכרה אובייקטיבית הולך ופוחת בקביעות. בחוגים של מורי משפט המדינה ושל הסוציולוגים כמעט מובן מאליהם היום לדבר על הדמוקרטיה רק במילות בוז, ונחשב מודרני לקדם בכרכה – במישרין או בעקיפין – את הדיקטטורה כעמוד השחר של תקופה חדשה. התפנית הזאת של העמדה "המדעית" הולכת יד ביד עם שינוי בחזית הפילוסופית: התרחקות מן הבהירות של הרציונליזם האמפירי-הביקורתי, לה ניתן כעת כינוי הגנאי "שטחיות", שהיא התרחקות מתחום החיים הרוחני של הדמוקרטיה; שיבה אל החושך של המטפיזיקה, הנחשב לעומק, שהיא שיבה אל הפולחן של האירציונלי המעורפל, אל האווירה הייחודית שמאז ומתמיד שגשגו בה באופן הטוב ביותר הצורות השונות של האוטוקרטיה. זו הסיסמה היום.

לכן דווקא היום נחוץ כפליים, ולכן דווקא היום דחוף יותר מתמיד, שהמעטים שהחזיקו את ראשיהם חופשיים מן הערפול של האידיאולוגיות הפוליטיות ייתנו את הדעת על המהות האמיתית ועל הערך האמיתי של הדמוקרטיה המושמצת כל כך היום וישתדלו באופן ציבורי למען נכס, בטרם אובדנו ילמד גם את האחרים מה אבר להם. אין להניח כי יש תקווה גדולה מאוד למנוע בכך את האובדן. ידיד הדמוקרטיה דומה היום במידה רבה מדי לרופא על יד מיטתו של חולה קשה: ממשיכים בטיפול גם כשהסיכויים להחזיק את החולה בחיים כמעט אפסו. אך הנאמנות לדמוקרטיה היא היום חובתו של כל דמוקרט, גם אם כל ניסיון להצילה ייעשה חסר תקווה לגמרי. כי יש נאמנות לרעיון שהיא בלתי תלויה בסיכוי להגשים את הרעיון הזה; יש גם הכרת טובה לרעיון המתקיימת מעבר לקברה של הגשמת הרעיון. את הנאמנות ואת הכרת הטובה האלה מוכיחים בדרך הטובה ביותר בכך שמגינים על הדמוקרטיה מפני הטענות הבלתי צודקות המועלות נגדה משמאל ומימין.

II

ההשגה כבדת המשקל ביותר המועלית מן הצד הסוציאליסטי נגד הדמוקרטיה – ונדמה לי שזו ההשגה כבדת המשקל ביותר באופן כללי – טוענת כי הדמוקרטיה, הדוגלת בעקרון השוויון, הביאה במציאות רק לשוויון פורמלי, רק לשוויון פוליטי, ולא לשוויון חומרי, ולא לשוויון חברתי, וכי היא רק דמוקרטיה פוליטית ולא חברתית, ולכן היא המדינה רק של הבורגנות ולא של הפרולטריון, דהיינו הצורה הפוליטית של ניצול הפרולטריון על ידי הבורגנות. נגד ההשגה הזאת אין להצביע כלל על כך שהדמוקרטיה, כפי

שנכון להבין אותה, אינה רוצה כל כך להגשים את עקרון השוויון, אלא יותר את העיקרון של החירות, של האוטונומיה הפוליטית, ושהדמוקרטיה הממשית, במיוחד בגרמניה, מגשימה באופן מושלם את האוטונומיה הפוליטית הזאת, דהיינו: היא לא הבטיחה דבר שלא גם ביצעה. גם אין לעסוק בכך שבאותה מידה שהארגון המדינתי נעשה דמוקרטי, הוכנסו בחקיקה ובמינהל עקרונות סוציאל-פוליטיים שהכריחו את מנגנון המדינה לשרת במידה הולכת וגוברת גם את האינטרסים של המעמדות חסרי הרכוש. נכון יותר להודות שאף על פי כן הדמוקרטיה נשארה במהותה דמוקרטיה בורגנית, וכי בצורה הפוליטית הזאת השתמרה השיטה הקפיטליסטית, והסוציאליזם לא היה יכול לבסס את מעמדו. אך מדוע זה כך? האם זו אשמתה או - כפי שאחרים יאמרו - מעלתה של הדמוקרטיה? בהחלט לא! בתור השגה על הדמוקרטיה הטענה שהסוציאליזם טרם הוגשם היא לא פחות קצרת רואי ושטחית מהטענה שהרפובליקה אחראית למצוקה הכלכלית ולא המלחמה האבודה. אם הדמוקרטיה נשארה בורגנית-קפיטליסטית, זה כך משום שהפרולטריון השואף לסוציאליזם לא היה יכול - מסיבות שמעבר לכל צורה פוליטית - להיפך עד עכשיו לרוב העם. ואולם מה שהפרולטריון נהפך להיות במציאות, כוחו הפוליטי כמעמד וההשפעה העצומה על עיצוב רצון המדינה שהוא זכה בה - אף שהוא רק מיעוט כארגון פוליטי, ונוסף על כך הוא מפולג בגרמניה לשתי מפלגות - כל זה היה בלתי אפשרי ללא הדמוקרטיה, ללא הדמוקרטיה שנוצרה בעיקרה על ידי הבורגנות. הקומוניזם, שרואה את תפקידו להשמיץ את הדמוקרטיה, להופכה לבלתי ראויה בעיני הפרולטריון כדי להכשיר אותו נפשית לדיקטטורה, הקומוניזם שוכח, או מכחיש, כי הדמוקרטיה היא צורת המדינה של עלייתו הפוליטית של הפרולטריון, עלייה שהתנהלה באופן מהיר יותר ללא השוואה לעלייה שהשלימה הבורגנות במדינה הפיאודלית-המשטרית על חשבון האצולה. כאשר הבורגנות משיגה במאבק את הדמוקרטיה, היא יוצרת - לא רק לעצמה אלא גם עבור מה שמכונה המעמד הרביעי - את האפשרות להתפתחות פוליטית, ובכך את התנאי המוקדם החשוב ביותר להגשמת הסוציאליזם העוין את השיטה הכלכלית הבורגנית-הקפיטליסטית. ואולם - כפי שלפחות נראה עד כה - הדמוקרטיה אינה צורת הכיבוש הסופי של השלטון על ידי הפרולטריון בעל הנטייה הסוציאליסטית. אכן זו הסיבה לפילוג במפלגה של הסוציאליזם המרקסיסטי. מה שמפריד בין הקומוניסטים לבין הסוציאל-דמוקרטים הוא בעיקרו שהאחרונים נאחזים בדמוקרטיה, ואילו הראשונים נוטשים אותה, משום שהיא אינה נראית להם עוד כצורה המתאימה להגשמת הסוציאליזם. אם מרקס ואנגלס, למרות תנודות ודו-משמעויות מסוימות, הועידו בסופו של דבר את הפרולטריון למאבק למען הדמוקרטיה, ותיארו לעצמם את מדינת המעבר, את שלטון הפרולטריון, כדמוקרטיה, הרי זה משום שהיו משוכנעים - בהסתמך על מה שמכונה "תיאוריית ההתרוששות" - כי הפרולטריון, דהיינו הפרולטריון בעל המודעות המעמדית ולכן בעל דעה סוציאליסטית, חייב בהכרח להיות הרוב המכריע של העם. נראה כי בהנחה זו הם טעו. לא רק באשר למבנה הכלכלי של הפרולטריון הזה, שבו נזנחת השכבה הרחבה שבין חסרי רכוש מוחלטים לבין בעלי נכסים עשירים; אלא גם בנוגע למצב הפסיכולוגי שלתוכו נקלעה הבורגנות הפרולטרית או החצי-פרולטרית. כי זו אינה מחפשת את משענה בגאווה של מודעות מעמדית חדשה, ואין היא אוהדת לשם תמיכה באידיאולוגיה סוציאליסטית, אלא באידיאולוגיה נציונל-סוציאליסטית. היא מנסה לפצות על הפרולטריון הבלתי נמנעת מבחינה כלכלית באמצעות עמדה רוחנית-רומנטית. והפרולטריון

החדש הזה פונה עורף לדמוקרטיה לא משום שהוא רוצה - כמו הקומוניסטים - את הסוציאליזם, אלא משום שהוא אינו רוצה אותו, ובכך מחזק את השאיפות הפוליטיות של הבורגנות שהשתמרה עדיין, דהיינו הבורגנות הגדולה, שגם היא זנחה את מחנה הדמוקרטיה; משום שנראה שזו, לנוכח הנחשול הגואה למרות הכול של הסוציאליזם, אינה מעניקה עוד הגנה בטוחה לשיטה הקפיטליסטית.

הבריחה הזאת מן הדמוקרטיה היא רק הוכחה לכך שהצורה הפוליטית של הדמוקרטיה אינה מתאימה למלחמת מעמדות שצריכה להסתיים בניצחון מכריע של המפלגה האחת ובתבוסה הרסנית של המפלגה האחרת. כי הדמוקרטיה היא הצורה הפוליטית של השלום החברתי, של יישוב הניגודים, של הסכמה הדדית על קו אמצע. ואם יש דרך כלשהי אשר יכולה למנוע מהניגוד הנורא בין המעמדות, הקורע בצורה הרסנית כל כך את אחדות העם הגרמני, להביא לקטסטרופה מהפכנית עקובה מדם, זו הדרך של הדמוקרטיה, שדווקא כל אלה אינם רוצים באשר אינם רוצים את השלום ואת מחיר השלום, הלוא הוא הפשרה.

III

אך מה נטען מן הצד של הימין נגד הדמוקרטיה? אם מקשיבים לכיוון הזה, שומעים שפע מבלבל של טענות שונות ביותר ולעיתים סותרות ביותר. בין המקובלות שבהן היא הטענה שהדמוקרטיה היא הקרקע הפורייה הייחודית לשחיתות. אך למען האמת מצב פגום זה אינו פחות באוטוקרטיה; הוא רק נשאר כאן בלתי נראה, משום שכאן שולט העיקרון שהאינטרס של הסמכות המדינית הוא לחפות את כל הנזקים, ואילו עקרון הפומביות האופייני לדמוקרטיה הוא בעל מגמה נוגדת. דווקא העובדה שכל הנזקים נגררים לאור היא ערובה יעילה לריפויים. לא פחות פעמים מהטענה בדבר קידום השחיתות אפשר לשמוע את ההשגה על חוסר המשמעת, ובמיוחד על העוצמה הצבאית הבלתי מספקת ועל מדיניות החוץ החלשלושה. אך עד כמה שנדמה כי דווקא נימוק זה נגד הדמוקרטיה נוגע בעצב הפנימי ביותר שלה, ניסיון ההיסטוריה מאשש אותו פחות. כך, במלחמת העולם הוכיחו את עצמן דווקא המדינות הדמוקרטיות הגדולות הן במדיניות החוץ והן במונחים צבאיים.

ואולם הנימוק התיאורטי העיקרי הנטען פעם אחר פעם מצד חלוצי הדיקטטורה נגד הדמוקרטיה הוא הנימוק הזה: עקרון היסוד שלה, עקרון הרוב, הוא לחלוטין לא מתאים כדי להבטיח עיצוב ענייני נכון של רצון החברה. לא הרוב, שאינו מעניק כל ערובה לטיבו של ההסדר שנוצר בדרך זו, צריך להכריע; מאחר שעקרון הרוב הוא רק שיטה לעיצוב הרצון, והוא אינו מספק קביעה של תוכן הרצון. יותר נכון הוא שהאדם הטוב ביותר ישלוט. זו הייתה - מאז אפלטון - שוב ושוב הנוסחה שבאמצעותה נלחמו בדמוקרטיה, בלי שיכלו להציע במקומה משהו טוב יותר; נוסחה שבפעילותה השלילית היא כה שובת לב, בדיוק כפי שהיא חסרת משמעות בפעילותה החיובית. שכן מובן מאליו שהאדם הטוב ביותר צריך לשלוט. אלא שהמשמעות של שלטונו של הטוב ביותר היא שלהסדר החברתי צריך להיות התוכן הטוב ביותר, התוכן הנכון. אבל עם זה כולם תמימי דעים לגמרי. מה שחשוב הוא התשובה לשאלה מהו הנכון, ממה

הוא מורכב; וכך: מיהו הטוב ביותר, מהי השיטה המובילה בביטחון מוחלט לכך שהאדם הטוב ביותר, ורק הטוב ביותר, יגיע לשלטון ויגן על השלטון מפני ההסתערות של הרעים? לשאלה זו, שהיא מכרעת מנקודת הראות של התיאוריה והפרקטיקה החברתיות, אין מקבלים תשובה מהצד האנטי-דמוקרטי. הציפייה היא לישועה מן המנהיג, אבל יצירת המנהיג, שבדמוקרטיה מתנהלת באורו הבהיר של הליך העומד לביקורת ציבורית, דהיינו באמצעות בחירות, באוטוקרטיה היא נשארת עטופה בחשכה מיסטית. כאן מוחלפת השיטה הרציונלית באמונה בנס החברתי. מניחים בפשטות את קיומו של המנהיג המבורך בחסדי האל, המכיר את הטוב ורוצה אותו, ובכך הבעיה הטכנית-החברתית של הארגון אינה נפתרת אלא נדחית וחפויה באופן אידיאולוגי. אך המציאות של הדיקטטורה מראה שהכוח מכריע, ולטוב ביותר נחשב מי שיודע להכניע את האחרים. מאחורי התזה בדבר הזכות הבלעדית לשלטון של הטובים ביותר מסתתרת לרוב רק סגידה לכוח ללא ביקורת כלשהי ומתוך אמונה בניסים.

בהסתמך על הדוקטרינה שהאדם הטוב ביותר צריך לשלוט, מעלים בדרך כלל את הדרישה שבכל השאלות, או לפחות בכל השאלות הענייניות, יש לתת לאיש המקצוע להכריע; ובהקשר זה מעמידים מול הארגון הדמוקרטי את הארגון המעמדי-המקצועי. כפי שנכון הוא שבעיות טכניות, במובן הרחב ביותר של מושג זה, אינן יכולות להיפתר על ידי החלטות הרוב בלבד, כך לא נכון לראות ניגוד מהותי בין העיקרון הדמוקרטי לבין העיקרון המעמדי-המקצועי. תחילה יש לשים לב לכך, דבר שלמרבה הצער אין מבחינים בו לרוב, כי בשיטה פוליטית תפקידו של איש המקצוע יכול להיות תמיד רק עניין משני, מאחר שהוא משולל יכולת לקבוע את המטרות החברתיות, שהוא העניין שהכול תלוי בו בראש ובראשונה. רק כאשר יש הכרעה בדבר המטרה, יכולה להתחיל פעילותו של איש המקצוע למען קביעת האמצעים המתאימים לשם השגת התכלית שנקבעה. אין דבר קצר רואי יותר מהערכת היתר, המקובלת דווקא בגרמניה, של איש המקצוע; אין דבר שמוביל בצורה ודאית יותר לאובדן הזכות לאוטונומיה מאשר הוויתור על התבונה הפוליטית לטובת אידיאל של ענייניות, שבכל הזמנים היה אחת האידיאולוגיות היעילות ביותר של האוטוקרטיה. אלה שפעם אחר פעם מעניקים את המנהיגות לאיש המקצוע שוכחים עד כמה שכיחה היא המחלוקת בין אנשי המקצוע, גם בתחום הטכני-המדעי הטהור, ולא כל שכן בתחום הטכניקה החברתית. מי אם לא איש בלתי מקצועי, דהיינו הפוליטיקאי, יכול להכריע במחלוקת כזאת. מאחר שקביעת התכלית עצמה, דהיינו הצבת המטרה, ובייחוד הקמתה של המטרה החברתית העליונה, הן מעבר לתחום של שיקולים מקצועיים, אין הארגון המקצועי-המעמדי יכול מתוך עצמו לספק את ההכרעות הנחוצות. סכסוכי אינטרסים ושאלות של סמכות אפשר לפתור רק בדרך דמוקרטית או אוטוקרטית, באמצעות פשרה או תכתיב. הארגון המקצועי-המעמדי, דהיינו איש המקצוע, אפשרי רק בתור מוסד מייצע ולא מכריע, וכמוסד מייצע הוא יכול לסייע הן לפרלמנט והן לדיקטטור.

ודאי, אילו ניתן היה לענות על השאלה מה נכון מבחינה חברתית, מהו הטוב, מהו הטוב ביותר, ובצורה מוחלטת, התקפה באופן אובייקטיבי והמחייבת את כולם לאלתר משום שהיא מתקבלת מייד על דעת כולם, הרי אז הדמוקרטיה היא בלתי אפשרית כלל. כי מה הטעם לערוך הצבעה על אמצעי שנכונותו היא מעל לכל ספק ולתת לרוב להכריע? כי איזה דבר אחר יכול לעמוד מול הסמכות של הטוב המוחלט אם

לא הציות אסיר התודה והבלתי מותנה של כל מי שהוא אמור להביא לישועתם? אבל האם ניתן בצורה זו לענות על השאלה של התוכן הטוב ביותר של הסדר החברתי? האם בכלל ניתן דרך ההכרה האנושית להגיע לערך מוחלט? כבר אלפי שנים שהרוח האנושית מתייסרת בבעיה זו, וכבר אלפי שנים לשוב. רק מי שמאמין בקיומו של ערך מוחלט, ורק למי שיודע כי ברשותו שלו, או של אדם אחר, נמצא ערך זה, יש הזכות לגנות את הדמוקרטיה, ויש לו הזכות לכפות את רצונו על רצונם של כל האחרים ולאכוף את אמונתו אף בכוח על כל האחרים. ואולם מי שיודע כי להכרה האנושית נגישים רק ערכים יחסיים, יכול להצדיק את הכפייה הנחוצה להגשמתם רק בכך שקיבל את ההסכמה אם לא של כולם (דבר שאינו אפשרי ומשמעותו הייתה אנרכיה), לפחות של הרוב מתוך מי שעליהם ההסדר הכפייתי טוען לתחולה. זהו העיקרון של הדמוקרטיה. זהו העיקרון של החירות המרבית האפשרית, כניגוד היחסי הקטן ביותר בין ה-*volonté générale*, תוכנו של ההסדר המדינתי, לבין ה-*volonté de tous*, הרצון של הנושאים היחידים הכפופים להסדר הזה.

חירות זו אובדת ללא תקנה בכל צורת מדינה שאינה דמוקרטית. כך בראש ובראשונה בדיקטטורה, תהא זו סוציאליסטית או לאומנית. בצד החירות הפוליטית של האוטונומיה נעלמת בהכרח - וזה מלמד כל דף בהיסטוריה - החירות הרוחנית. החירות הרוחנית פירושה החירות של המדע, החירות של האמונה המוסרית, האומנותית והדתית. האינטלקטואלים הנאבקים היום נגד הדמוקרטיה, ובכך מנסרים את הענף שהם יושבים עליו, יקללו את הדיקטטורה שהם קוראים לה כאשר יצטרכו לחיות תחתיה, והם לא יתגעגעו לדבר יותר מאשר השיבה לדמוקרטיה שכה הושמצה על ידם.

IV

לבסוף יש להזכיר עוד השגה שאפשר להעלותה לא כבולשביק ולא כפשיסט אלא כדמוקרט נגד הדמוקרטיה. מדובר בצורת המדינה שהכי פחות מתגוננת מפני מתנגדיה. דומה שגורלה הטרגי הוא שעליה להזין בחזה שלה עצמה גם את אויבה הגרוע ביותר. אם היא נאמנה לעצמה, עליה לסבול גם תנועה המכוונת להשמדת הדמוקרטיה; עליה להעניק לה את אותה האפשרות להתפתחות כמו לכל אמונה פוליטית אחרת. וכך אנו רואים את החיזיון המשונה שהדמוקרטיה צריכה להתבטל בצורותיה המהותיות ביותר, שעם מעלה את הדרישה לחזור ולקחת ממנו את הזכויות שהוא נתן לעצמו, משום שידעו לגרום לעם הזה להאמין שהרע הגדול ביותר שלו הוא זכותו העצמית. לנוכח מצב דברים כזה הנטייה היא להאמין לאמירה הפסימית של רוסו: נוסחה מושלמת כל כך של מדינה טובה מדי עבור בני האדם, רק עם של אלים היה יכול לשלוט בעצמו לאורך ימים באופן דמוקרטי.

ואולם לנוכח מצב דברים כזה מתעוררת גם השאלה אם יש להסתפק בהגנה תיאורטית על הדמוקרטיה. אם הדמוקרטיה לא צריכה להגן על עצמה גם מפני עם שאינו רוצה בה עוד, גם מפני רוב שאינו מסכים לשום דבר אחר מאשר לרצון להחריב את הדמוקרטיה. להעלות שאלה זו, כבר אומר לשלול אותה. דמוקרטיה המנסה להחזיק מעמד נגד רצון הרוב, להחזיק מעמד אף בכוח, חדלה להיות דמוקרטיה.

שלטון העם אינו יכול להתקיים נגד העם. וגם אינו צריך למעשה לנסות דבר זה, כלומר מי שבעד הדמוקרטיה אסור לו להסתבך בסתירה ההרסנית ולאחוז בדיקטטורה כדי להציל את הדמוקרטיה. חייבים להישאר נאמנים לדגל גם שעה שהאונייה טובעת; אפשר לקחת למעמקים רק את התקווה שאידיאל החירות אינו ניתן להריסה, וככל שהוא שוקע עמוק יותר כך יקום לתחייה ביתר להט.

התצלום על העטיפה: Shutterstock

